

Матіяш І. М.,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

ЕВЕЛЮЦІЯ ЛЕКСЕМИ «GENTLEMAN» У КОНТЕКСТІ БРИТАНСЬКОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

*У статті розглянуто динаміку британської мовної картини світу на лексикографічному матеріалі Британії XVIII – XXI ст. Здійснюється аналіз трансформації семантичної структури лексеми **gentleman** і її національно-культурного змісту.*

Ключові слова: лексикографія, лінгвокультурологія, мовна картина світу, семантична структура слова, лексема, семема, сема.

*В статье рассматривается динамика британской языковой картины мира на лексикографическом материале Британии XVIII – XXI веков. Осуществляется анализ трансформации семантической структуры лексеми **gentleman** и ее национально-культурного смысла.*

Ключевые слова: лексикография, лингвокультурология, языковая картина мира, семантическая структура слова, лексема, семема, сема.

*The article deals with the problem of dynamics of the British language picture of the world on the basis of dictionaries of Britain of XVIII – XXI c. The analysis of transformation of semantic structure of lexeme **gentleman** and its national and cultural sense is given.*

Key words: lexicography, linguistic culturology, language picture of the world, semantic structure of the word, lexeme, sememe, seme.

Постановка наукової проблеми. Про культурологію останніми роками пишуть багато. І це цілком природно: культура – суттєва ознака людини та суспільства, вона проявляється по-різному в різних сферах життя народу (матеріальній, економічній, духовній, політичній тощо). В той же час важливе місце в житті людини і суспільства займає мова, яка є і однією з форм існування культури, і культурною пам'яттю народу. В цьому плані абсолютно закономірними здаються виникнення і досить швидкий розвиток наукових дисциплін, які вивчають взаємозв'язок мови і культури: етнолінгвістика, лінгвокультурологія, лінгвофольклористика, етнодіалектологія тощо. В руслі цих нових лінгвістичних напрямків проводяться різноманітні дослідження культурно-етнічних компонентів мови, мовної особистості, мовних стереотипів, ведуться дискусії щодо розмежування мовної та концептуальної картин світу. В запропонованій статті здійснюється спроба відстежити розвиток мовної картини світу британців опираючись на структурно-семантичні зміни лексеми *gentleman*. **Актуальність даного дослідження** полягає в тому, що сучасне мовознавство виявляє тенденцію до вивчення мовних явищ у контексті ментально-структурної моделі суспільства, тобто через екстралінгвальні чинники, крім того розвиток словникового складу мови на пряму віддзеркалює розвиток самого соціуму. Говорячи про **завдання** слід зазначити, що аналіз еволюції лексеми *gentleman* в англійській мові дасть змогу описати особливості трансформації ментальної, аксіологічної, етнокультурної та ін. моделей світу, що в свою чергу буде маніфестацією британської моделі світу у її розвитку впродовж останніх трьох століть.

Аналіз основних досліджень. Лінгвокультурологічні дослідження активно здійснювали такі вчені як А. Вежбицька, Р. Кізінг, Н. Аротюнова, В. Телія, О. Кубрякова, В. Маслова, О. Селіванова та ін. Проблемами співвідношення мовної та етнокультурної свідомості займалися А. Потебня, Ф. Буслаєв, Ю. Сорокін, Е. Верещагін, В. Костомаров, В. Воробйов, Е. Сепір, Б. Уорф, К. Леві-Строс та ін. Поняття мовної картини світу розвивали В. Гумбольдт, Л. Вайсберг, В. Ужченко, Ю. Апресян, І. Стернін та ін.

Вклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Ідея В. фон Гумбольдта про внутрішню форму мови та гіпотеза лінгвістичного релятивізму американських етнолінгвістів Сепіра і Уорфа лежать в основі поняття картини світу. За Гумбольдтом мова є духом народу, його зовнішнім проявом [2]. Розвиваючи вчення Гумбольдта відомий німецький науковець Л. Вайсберг розробив теорію мовної картини світу. Він вважав, що мова об'єднує увесь людський досвід у єдину картину світу і змушує людину забути про те, як раніше, до того як вона вивчила мову, людина сприймала навколишній світ [1]. Схожу думку має Ю. Апресян: кожна мова віддзеркалює конкретний спосіб сприйняття та організації світу. Виражені нею значення складаються в деяку систему поглядів, свого роду колективну філософію, яка нав'язується як обов'язкова всім носіям мови. В картині світу відбиваються наївні уявлення про внутрішній світ людини, в ній конденсується досвід інтроспекції десятків поколінь, вона слугує надійним провідником в цей світ [5, с. 55].

Напрямами опису мовної картини світу є: 1) лінгвоконцептологія, 2) прототипна семантика, 3) етноцентрична концепція семантичних примітивів, 4) системно-лексикографічні дослідження, 5) етнопсихолінгвістичні й лінгвокультурологічні розвідки [4, с. 442]. У своєму дослідженні ми опираємось на два останні напрями.

Лексикографічна продукція є своєрідною мовною скарбницею. Словник виступає кодексом знань людей про себе та оточуючий світ на певному етапі розвитку цивілізації, він фіксує стан та рівень різноманітних стосунків в суспільстві, розвиток філософської думки, науки, політики певного етносу. Оскільки мова постійно змінюється, не стоїть на місці і наповнення словника, тому за висловом Ю. Апресяна, він є моментальним знімком мови, яка завжди оновлюється і постійно знаходиться в русі. Саме тому дефініції тлумачного словника із його принципом історизму і розвитку вдало відбивають з одного боку активні зміни в лексичному

складі мови, а з іншого – соціокультурні зміни. Одним із завдань тлумачних словників сучасності, є не лише системний опис лексики, але й наповнення лексичних одиниць загально- або національно-культурним змістом, оскільки через словникові статті відбувається певний процес знайомства із культурою та історією тієї спільноти, мову якої він кодифікує. До завдань сучасної етнолінгвістики та лінгвокультурології у контексті лексикографічних теорій та практик належить вивчення процесу формування і трансформацій мовно-культурної моделі світу. Відстеження змін словникових дефініцій, номінативних «коливань», «відхилень», «динамік» семантичних компонентів як в межах однієї дефініції, так і діахронічно дадуть змогу поглянути на трансформацію культури. Тому, щоб простежити еволюцію британської картини світу, ми звертаємось до лексикографічних джерел Британії XVIII – XXI ст.

Головним матеріалом аналізу лексичного значення слова *gentleman* слугували наступні тлумачні словники: *A Dictionary of The English Language in which the Words are deduced from their Originals, explained in their Different Meanings* (1792), *A Dictionary of The English Language* (1828), *A New English Dictionary on Historical Principles Vol. IV. F – G* (1901), *The Concise Oxford Dictionary of Current English* (1919), *Oxford English Dictionary Online*.

Дефініції досліджуваної лексеми представлені в таблицях:

Таблиця 1
GENTLEMAN

	1768-1792	1828	NEDHP 1901	1919	2000s
1	a man of birth; a man of extraction though not noble	a man of birth; a man of extraction though not noble	a man of birth; one who is entitled to bear arms, though not ranking among the nobility	man entitled to bear arms but not included in the nobility (chiefly hist.)	a chivalrous, courteous, or honourable man
2	a man raised above the vulgar by his character or post	a man raised above the vulgar by his character or post	a man of gentle birth attached to the household of the sovereign or other person of high rank	member of certain profession (archaic)	a man of good social position, especially one of wealth and leisure
3	a term of complaisance		a man of chivalrous instincts and fine feelings	man of gentle birth attached to household of sovereign or great person	a man of noble birth attached to a royal household
4	the servant that waits about the person of a man of rank		a man of superior position in society, of money and leisure, who lives in easy circumstances without engaging in trade	man of chivalrous instincts, fine feelings, and good breeding	a polite or formal way of referring to a man
5			<i>in pl.</i> a polite term of address to a company of men of whatever rank	man of good social position, of wealth and leisure	used as a courteous title for a male fellow member of the House of Commons or the House of Representatives
6			in legal documents used as a designation of a socially respectable person who has no specific occupation or profession	courteous synonym for man; <i>pl.</i> male members of audience	
7				<i>Law</i> man who has no occupation	

Таблиця 1а
ДЖЕНТЕЛЬМЕН

	1768-1792	1828	NEDHP 1901	1919	2000s
1	чоловік знатного походження (не завжди шляхетного)	чоловік знатного походження (не завжди шляхетного)	чоловік знатного походження (не завжди шляхетного)	іст. чоловік знатного походження (не завжди шляхетного)	галантний, ввічливий чи шанований чоловік
2	чоловік, який знаходить на вищому соціальному щаблі завдяки репутації чи професії	чоловік, який знаходить на вищому соціальному щаблі завдяки репутації чи професії	шляхетний чоловік наближений до вельможі	заст. представник окремої професії	багатий чоловік із високим суспільним становищем

3	ввічливе звертання		галантний і ввічливий чоловік	шляхетний чоловік наближений до вельможі	шляхетний чоловік наближений до вельможі
4	слуга знаті		багатий чоловік із високим суспільним становищем, якому не потрібно працювати	галантний, ввічливий чоловік із хорошими манерами	ввічливе звертання
5			<i>в мн.</i> звертання до всіх чоловіків	багатий чоловік із високим суспільним становищем	ввічливе звертання до представника британського парламенту
6			<i>юр.</i> шанований у суспільстві чоловік без конкретного роду занять	ввічливий синонім до «чоловік»; <i>в мн.</i> чоловіча частина аудиторії	
7				<i>юр.</i> чоловік без професії	

Поглянувши на дані таблиці, бачимо, що лексема *gentleman* пройшла довгий шлях трансформації: набуття нових значень, об'єднання існуючих, втрату старих, і сьогодні лексикографічні джерела представляють її трактування згідно сучасних поглядів. Важливу роль у формуванні даного поняття, на нашу думку, відіграє його етимологія. Словники *NEDHP* і *ODO* стверджують, що дана лексема утворилася шляхом складання основ *gentle* (благородний) і *man* (чоловік). За змістом вона ідентична французькому *gentilhomme*, італійському *gentiluomo*, іспанському *gentilhombre*; у всіх випадках йдеться про чоловіка із знатної шляхетної сім'ї. Саме таку дефініцію бачимо на першій позиції словників XVIII – XX ст., але із доповненням, що джентльменом може бути також чоловік і без благородного походження. Тут варто вказати на те, що у XVI ст. в Англії так стали називати ту частину джентрі (дрібнопомісне дворянство), які мали право на власний герб, але не мали жодного титулу [3]. Це підтверджується також прикладом до словникової статті у *NEDHP*: *Gentlemen are those who, lawfully entitled to Armorial distinction, are not included in any of the before mentioned degrees of nobility* [6]. Щоправда у XX ст. таке вживання є в основному історизмом, але і у XXI ст. присутня сема 'благородний', хоча вона об'єднана із семами 'ввічливий' і 'галантний'. Вважаємо, що перша позиція словника *ODO* є синтезом перших і третіх значень словників *NEDHP* і *The Concise Oxford Dictionary of Current English* (1919). Може здатися дивним, що лише на початку минулого століття з'являється трактування джентльмена як чоловіка ввічливого, із хорошим вихованням, манерами, який дотримується лицарського коду. Хоча уже у XVIII ст. дане поняття отримує також і етичне забарвлення. Так, Даніель Дефо у своєму трактаті «Справжній джентльмен» наводить різницю між джентльменами за походженням і за вихованням та освітою. На його думку, саме останні заслуговують цього звання. Відомий мислитель Англії Джон Локк присвятив свій знаменитий трактат «Про виховання» саме цьому питанню. За ним джентльмен добре володіє древніми мовами, історією, літературою і всім, що пов'язано з античністю. Він прагне до благородства античних героїв. Джентльмен обов'язково розбирається в мистецтві, особливо в живописі. Він знайомий зі всіма сучасними науковими і філософськими доктринами і може з легкістю вести про них бесіду, однак презирство до науковості, педантизму та інтелекту нерозривно пов'язане із любительським характером отриманих знань. Головним для джентльмена є почуття власної гідності, яке виявляється в манері тримати себе, в його мові, жестикуляції, поведінці, зовнішньому вигляді. Джентльмен піклується про власне здоров'я і фізичну форму, заняття непрофесійним спортом є необхідним елементом джентльменства [3]. Згадані трактати створені наприкінці XVII – на початку XVIII ст., але сем, які б відбивали викладені вище думки у *A Dictionary of The English Language in which the Words are deduced from their Originals, explained in their Different Meanings* (1792) та *A Dictionary of The English Language* (1828) не знаходимо. Ми вважаємо, це пов'язано із загальновідомим фактом, що все, що є в мові, присутнє у суспільстві, але не всі реалії суспільства відбиті у мові. Тобто, нові поняття чи явища не відразу фіксуються мовою, ще повільніше відбувається процес їх кодифікації у словниках.

Якщо перша позиція згаданих словників фіксувала необов'язковість шляхетності джентльмена, то третя, навпаки, містить сему 'шляхетний' як невід'ємний елемент. В словникових статтях читаємо, що джентльменом називають чоловіка благородного походження наближеного до монарха. Це яскраво ілюструє приклад: *He then called for his gentleman (a kind of humble friend whom nobleman used under this name in those days)* [6]. Вважаємо, що в даному випадку доречно вказати на лінгвокультурологічний аспект словника, оскільки тут досліджувана лексема акумулювала певні етапи історичного і суспільного розвитку соціуму, на що варто звертати увагу при перекладі певних текстів чи читання оригінальної літератури.

Лінгвокультурологічний аспект, на нашу думку, містить також останнє тлумачення *ODO*. Так, дізнаємось, що ввічливо звернутись до представника британського парламенту можна використавши лексему *gentleman*. Можемо зробити висновок, що в цьому значенні слово вказує на статус і місце парламентаря в системі суспільних відносин британців.

Ще однією ознакою англійського джентльмена згідно дефініцій досліджуваної лексеми є високе становище у суспільстві. Таке тлумачення бачимо на другій позиції словників *A Dictionary of The English Language in which the Words are deduced from their Originals, explained in their Different Meanings* (1792) та *A Dictionary of The English Language* (1828) із уточненням, що йдеться про всіх, хто є шляхетним за народженням, освітою

чи професією. На початку ХХ ст. у дефініції зникають семи 'освіта', 'професія', 'благородний', натомість з'являються 'багатство', 'гроші', 'прибуток'. *NEDHP* (1901) пояснює, що джентльменом є той чоловік, засоби для життя якого дозволяють йому не займатись ремеслом (*trade*), тобто він не працює руками чи фізично, і у нього є досить вільного часу для свого задоволення (*leisure*). У згаданому вище трактаті Джон Локк вказує, що джентльмен повинен володіти певними статками, які він отримує від інтелектуальної праці, наприклад, кар'єра юриста, адвоката, лікаря, чиновника, політика вчителя, священника, бізнесмена є абсолютно прийнятними [3]. Цікаво, що всього лише через вісімнадцять років, а саме у *The Concise Oxford Dictionary of Current English* (1919) сема 'професія' у досліджуваній лексемі вже вважається застарілою хоча і знаходить на другій позиції, а 'багатство' і 'становище' – на четвертій. У сучасному словнику ці семи знаходимо у дефініції під номером два, тобто бачимо спершу розщеплення семими, а згодом і втрату семи. Звідси, можемо зробити висновок, що в системі уявлень британців, джентльмен займає досить високу сходинку суспільної ієрархії і володіє значними статками.

Досліджувану лексему використовують також у якості ввічливого звертання. Таке тлумачення присутнє у всіх словниках. До того ж словникові статті вказують, що джентльменом можна назвати будь-якого чоловіка чи компанію чоловіків, не беручи до уваги їх суспільне становище. В даному випадку через мовні засоби проявляється надзвичайна ввічливість і вихованість британців, що підтверджується висловом відомого англійського астронавта сера Патріка Мура про те, що вершиною сутності англійця є хороші манери.

Цікавим на нашу думку, є використання лексеми *gentleman* в юриспруденції, де так називають чоловіка без конкретної професії. Але таке тлумачення знаходимо лише у словниках ХХ ст., крім того *NEDHP* (1901) наголошує, що такий чоловік є шанованим у суспільстві, а у *The Concise Oxford Dictionary of Current English* (1919) ця специфікація уже відсутня. Напевно, тут основною функцією мови є регулювання відносин, що виявляється через контекст вживання досліджуваної лексеми.

Таким чином можемо виділити наступні семи лексеми *gentleman*: 'чоловік', 'благородний', 'шляхетний', 'ввічливий', 'вихований', 'освічений', 'гроші', 'достаток', 'становище'.

Висновок. Проаналізувавши дефініції лексеми як в синхронії так і в діахронії можемо зробити висновок, що місце джентльмена в системі уявлень британців не зазнало кардинальних змін. Британський джентльмен був і залишається зразком галантності та ввічливості, ерудиції та хороших манер. Він походить із знатного роду або ж його професія дає йому можливість носити таке звання, він повинен завжди залишатись в етичних рамках та не відхилятися від норм моралі. Бачимо, що дане поняття поступово отримало значення, яке вказує на тип поведінки, і з плином часу його стали використовувати по відношенню до будь-якого чоловіка, чия поведінка та етичні цінності відповідають цьому поняттю.

В даному випадку зміни семантичної структури лексеми напряму пов'язані із змінами у суспільно-політичному житті британців, появою нових класів і прошарків населення та їх вихід на новий рівень промислу, а відповідно і достатку. Все це підтверджує нерозривний зв'язок мови і культури та їх вплив одна на одну.

Словникова продукція дає змогу лінійно прослідкувати розвиток і трансформацію дефініцій. Будь-які зміни, втрата існуючих, набуття нових чи розширення значень ілюструють зміни у ментальності народу, його світосприйняття, світовідчуття і світорозуміння. Змінюючись, лексеми несуть в собі інформацію про культуру та побут окремого народу, його знання, досягнення і здобутки.

Перспективу нашого дослідження вбачаємо у подальшому аналізі динаміки британської мовної картини світу через лексикографічну репрезентацію семантичної структури лексем, які якнайповніше відбивають ментально-структурну модель британців.

Література:

1. Вайсберг Й. Л. Родной язык и формирование Духа / Вайсберг Йоханн Лео. – М., 2004. – 232 с.
2. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с.
3. Муравьёва М. Г. Джентльмен // Словарь гендерных терминов / под ред. А. А. Денисовой. – М. : Региональная общественная организация «Восток-Запад: Женские Инновационные Проекты»: Информация XXI век, 2002. – 256 с.
4. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
5. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии: учеб. пособие / А. Т. Хроленко; под ред. В. Д. Бондалетова. – 3-е изд., испр. – М. : Флинта: Наука, 2006. – 184 с.
6. A New English Dictionary on Historical Principles. Vol. IV. F – G. – Oxford : The Clarendon Press, 1901. – 1178 p.
7. Johnson, S. A Dictionary of The English Language in which the Words are Deduced from their Originals, explained in their Different Meanings / Samuel Johnson. – Dublin : printed by W. G. Jones, 1768.
8. Johnson, S. A Dictionary of The English Language in which the Words are deduced from their Originals, explained in their Different Meanings / Samuel Johnson. – London, 1792.
9. Johnson, S. A Dictionary of The English Language / Samuel Johnson, John Walker. – London, 1828.
10. Oxford English Dictionary Online / [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.oed.com/?showLogin=false>
11. The Concise Oxford Dictionary of Current English. – Oxford : The Clarendon Press, 1919. – 1064 p.